

N. HORVÁTH BÉLA

*A Szabad-ötletek olvasatai**

A *Szabad-ötletek* megjelentetése körüli vitában az 1980-as években hangsúlyos érvként szólt a „nem” mellett, hogy olyan sajátos logikájú, szerkesztettségu, szemantikájú írásról van szó, amely csak bizonyos pszichológiai, pszichoanalitikus ismeretek birtokában értelmezhető. A szabad asszociációs szürrealista költemény felfogást vallók – mint bármely más műalkotás esetében – azt az olvasói magatartást feltételezték, amely befogadásra készen, nyitottan tekint a műre, és nem akarja azt megfeleltetni semmilyen medicinális vagy pszichoanalitikus elvárásoknak. Amikor a kalóz kiadások után végre megjelent a szöveg a maga teljességében, pszichológiai háttér tanulmányok segítettek a befogadásban. Valójában azt az értelmezői helyzetet pozicionálták ezek az írások, amely az olvasó beavatottságát, bevezettségét igényli, sugalmazva egy adekvát olvasás lehetőségét. Ez ennek értelmében nem lehet más, mint a korábbi irodalomtörténeti értelmezésekben „legdöbbenetesebb szabadversként”, „döbbenetes alkotásként” nevezett írás kórdokumentumként való olvasása.

A *Miért fáj ma is*¹ kötetben közreadott analitikus írásokat bevezető tanulmányában Tverdota György felveti a műfaji besorolás lehetőségét vagy lehetetlenségét. Azaz: miként olvassuk a *Szabad-ötletek*-et? Mint pszichoanalitikus fogalmaktól, tartalmaktól telített önterápiás írást, mintegy az analitikus kezelés papírra rögzített változatát vagy ezekből a tartalmakból egyfajta alkotói logika szerint elrendezett műalkotást, netán szürrealista szabadverset. Igaznak fogadjuk-e el azt az alkotói kijelentést, amely szembeállítja verseit a *Szabad-ötletek*-kel: „a verseim nem én vagyok: az vagyok én, amit itt írok.”? Tverdota – e meglehetősen nehezen megválaszolható kérdésre – a napló műfaját találja alkalmas kategóriának, mint amely képes befogadni mindazokat a szubjektív tartalmakat, intimitásokat, amelyek a *Szabad-ötletek* szövegét felépítik: „A naplóforma belső strukturátlansága, rugalmassága, nyitottsága a legkülönbélebb tartalmak előtt tette lehetővé, hogy a pszichoanalitikus füzetben egymás mellett békésen juthassanak érvényre az egymástól olyannyira idegen funkciók: a terápiás és a költői.”² A naplóíró a vele történt eseményeket, gondolatokat, képzeletét jegyzi le általában, felidézi az éppen akkor vagy korábban történeteket, leír az életéhez közelebről vagy távolabbról kapcsolódó személyeket, jelenségeket. A *Szabad-ötletek* azonban nagyon tendenciózus napló. Miközben a legkülönbözőbb intellektuális tartalmak, a korra jellemző valóságészlelések, töredékek sorakoznak egymás mellett a szabad asszociáció logikája mentén, érvényesül egy kényszeres logika is. Ez pedig az önelemzés igénye, amely érzékelhetően és jellemzően az analitikus tárgyörök mentén jelentkezik: az analízis kibontotta traumákhoz, az analitikus személyéhez és az analízis projekciójához kötődik. Joggal ír tehát Bókay Antal tanulmányaiban a pszicho-

* A tanulmány egy készülő nagyobb munka része.

analitikus narratíváról, amelynek szövegeredményét a „szöveg textuális kéjeként”, a „test poetikájaként” interpretálja. Értelmezése (különösen annak korábbi változata) noha nem szakítja ki a „naplót” az analízis jelenségvilágából, azt a modernség utáni nyelvi-poetikai képződményként írja le: „A *Szabad-ötletek* valóban nem vers, hanem kísérlet egy poszt-tárgyias költészet kialakítására.”³

A *Szabad-ötletek* nem az egyetlen analitikus természetű írás az életműben. Szorosabb kapcsolatot mutat a Gyömrői Edit hagyatékában fennmaradt *Átmentem a Párisiba* és a *Sárgahajúak szövetsége* című művekkel, sőt azok előzményként is értelmezhetők, kísérleteként a később alkalmazott írásmódnak. Az igazi előzmény azonban a *Rapaport-levél*.⁴ Noha az analitikus szituáció más, most az indulatáttétel alanya és tárgya egy férfi analitikus, József Attila élethelyzete azonban hasonló. Szabolcsi Miklós szerint ez az írás „még nem vall komoly betegségre”⁵, aminek ellentmondani látszik, hogy 1934 első felében – tehát a levelek születését is magában foglaló időszakban – a költő nem ír verset, mert most (is) az önelemzéssel van elfoglalva. A két írásban számos motivisztikus egyezés található. Az analitikus tartalmak közül uralkodónak látszik a mamával kapcsolatos képzetkör (első-sorban a koitusz), és a levelek gondolatkörét ugyanaz az erotomán fantáziavilág alakítja. Hasonló a beszédmód is: az analitikus nemcsak a megszólításban van jelen címzettként, hanem megidéződik szavaival, kijelentéseivel, amelyek nyilvánvalóan a kezelés során elhangzott reflexiók. Noha Rapaport megszakította a terápiát, de a kezelést fenntartotta, és más módszert, más attitűdöt alkalmazott, mint a *Szabad-ötletek* analitikusa, Gyömrői Edit.

A *Rapaport-levél* szövegében kibontakozik egy látens párbeszéd, amikor is a diskurzusba mindig az analízis valamely szegmense vonódik be. A beszélő pozíciója a tárgy-értelmezőé, aki értelmezi a freudi fogalmakat: „A pszichoanalízis freudi formájában a neurotikusok ödipuszvallásának a theológiája.” (362.) (A továbbiakban a tanulmány szövegében megjelenő számok a *Miért fáj ma is* című kötet oldalszámait jelölik.) Analizál álmokat (376.), reflektál az analitikus valamely korábbi megállapítására. Ugyanakkor azonban nemcsak az írás tartalmát képező jelenségeket értelmezi, hanem magát az írást, annak célszerűségét, folyamatát. „Most ezt a leírt álmot elolvasom és minden sorral minden további nélkül leírom, ami közben eszembe jut” (372.) – utal egy helyütt Rapaport gyakorlatára, hogy „álmokat szállított” neki (amint a *Szabad-ötletek*-ben is olvasható), másrészt arra az írásmódra, amit valójában majd csak a későbbi vallomásaiban érvényesít. A *Rapaport-levél* ugyanis nagyon is logikus, konstruált, amivel szemben megfogalmazódik az elégedetlenség, egy új, a célnak és az analízisnek megfelelőbb írás- és beszédforma megtalálása: „Minden szó egyszerre ösztönös és kulturális értelmű a számomra. Másokkal is így van ez? Ha igen, akkor talán megoldás volna, ha én az ösztönös részét fogadnám el, mert az mások számára, akik az ösztönösséget elítélik, ugyanis kultúrjelentőséggel bír. Megpróbálok magának ezután így írni és szabadon asszociálni. Ezentúl tehát ha írok, nem töreksem arra, hogy logikus összefüggésben beszéljek. Ez maga logikusabb, ti. az összefüggések nem logikusak bennem és logikus rendben meghamisítanám őket.” (381.) A jelentés mélylélektani értelmezése, szétválasztása (elfojtott ösztönösre és kulturálisan tradicionáltra) „logikusán” adja a következtetést, hogy az analitikus kezelésben adekvát beszédmód az illogikus, mert a mélyrétegek feltárásához inadekvát a társadalmilag, kulturálisan érvényesített és elfogadott logika. A levél végén ugyanez a gondolat a beszéd igazságtartalmát illetően is felmerül: „Régi álmaim, mutatják, hogy mindig beakartam (sic!) csapni

magát. Tegyem-e ezt ezentúl tudatosan? Nem zavarja-e meg az egész analízis menetét, ha tudatosan mondok olyanokat, amik tényként kívánkoznak ki belőlem, jóllehet nem tények? Én mindenesetre figyelmeztetem magát erre, mert nem szeretném, hogy ha tudatosan választom ezt a kerülő utat, azzal még jobban elsáncolom magam az analízis sikeres menete elől.” (382.) Az idézett szöveg mutatja, a beszélő egy a sikeres analízist szolgáló, annak megfelelő beszédformát, önanalízist kíván feltalálni, megteremteni. Miután több levél nem íródott (vagy legalábbis jelenleg nem ismerünk ilyet), ennek a kísérletnek majd a *Szabad-ötletek* ad foglalatot. A két írást elválasztó közel két évben persze az „irodalmi művekben” is jelen vannak az analitikus projekciók, a versekben azonban a költő „szublimálja ösztöneit”. A *Rapaport-levélben* megkezdett beszéd folytatására és tökéletesítésére a „Gyömrői-levelekben” kerül sor.

A *Szabad-ötletek* alaphelyzete vitathatatlanul egy analitikus szituáció, amelyet az elbeszélő performatív énje modulál. A *Rapaport-levélben* említett beszédmód valósul meg, részben a klasszikus, Freud által leírt terápiának megfelelően: „... felszólítjuk [ti. a beteget], mit se törődjék azzal a belső kritikával, hanem mondjon el válogatás és bírálat nélkül mindent, ami eszébe jut, még azt is, amit helytelennek, oda nem tartozónak, értelmetlennek tart, mindenekelőtt pedig az olyan ötleteket is, amelyekkel rosszul esik foglalkoznia. Ezt a módszert követve beszerezzük azt a lelki anyagot, amely minket az elfojtott komplexusoknak nyomára vezet.”⁶ Ennek az elvnek többé-kevésbé megfelel ez a szöveg. Ami pedig a terápia célját illeti, hogy ti. az elfojtott komplexusok feltárása az önmegismeréshez vezet, az motiválhatta József Attilát. Nem feltétlen az analitikus szerepét átvéve, de a szeme láttára feltároló lelki projekció mint az analízisben járatos, a terápiát objektíven és professzióként is ismerő laikusnak kínálta az öngyógyítás lehetőségét. Különösen, hogy a *Szabad-ötletek*-ben (is) megmutatkozó terapeuta-páciens viszony nem a Rapaport-kezelés helyzetét idézi. Gyömrői Edit, ez a fiatal, szeduktív, szép nő⁷ a költő számára nem az analitikust jelentette, hanem a megkívánt és megszerezni vágyott asszonyt. Az indulatáttételt⁸ követő viszontindulatáttételt József Attila, mint a segítség megtagadását, mint „a legutolsó menedék” elvesztését értelmezte: „Most ez a szerencsétlen bolond, nagy szerelmet táplál az analitikusával szemben pusztán azért, mert azt hiszi érzelmeiben, hogy az nem bántja.” (417.) Ez a negatív viszonyulás alakítja az analitikusnő szövegbeli minden megjelenését. A káromlások sorozata („Gyömrői a bűdös kurva”), a szakmai, emberi tisztességének megkérdőjelezése, a kifizetett honorárium visszaperlésének ötlete stb. ebből a jellemző terápiás, kliens-attitűdből ered. Ugyanakkor a *Szabad-ötletek*-et uraló erotikus, szexuális képzetek körébe nem – vagy alig – vonódik be Gyömrői Edit.

„valahol, ott ahol gondolataim értelmekké s érzelmeim testi működéssé változnak, teljesen egészséges vagyok s ezért Gyömrőinek nem volna szabad »engem« jellemeznie azzal, amit szabad ötletekként mondok, neki azt kellene mondania, hogy mi az előadott zavaros ötletek magva” (444.) – fogalmazódik meg a terápia értelmének igénye az analitikusnő gyakorlatának elutasításaként. A *Szabad-ötletek*-ben folyamatosan megfigyelhető a terápia külső szemlélete, olykor kritikája. „A Gyömrői a hátam mögött ül én a díványon fekszem – / neki objektívnek kell lennie ahhoz, hogy én szubjektív lehessenek, s így juthassak el az objektivitáshoz” (443.) – olvasható az analízis úgyszólván klasszikus helyzet-leírása és egyben funkciójának értelmezése. Másutt azonban a beszélő többször is arról elmélkedik, hogy szándékosan, a vallomásba beillesztett szövegekkel (kitalált részletekkel,

hazugságokkal) hogyan lehetne felbosszantani, kiborítani Gyömrőit: „Ki fogok vele baszni / kitálalok (sic!) valamit, ami olyan dühbe hozza, mint az anyámat, de ő nem verhet meg” (445.) S ebben a Gyömrőivel folytatott dialógusban és egyben küzdelemben a végső adu talán az a kijelentés, amely a beszélő abszolút felülnézetét, a tárgyra való rálátás pozíciójának tökéletes birtoklását fejezi ki: „10 pengőt adok a füzet elolvasásáért akkor, ha olyasmit is látna benne amit én / nem vennék észre” (431.) Ez nem értelmezhető másképp, mint a kívülállás tárgyilagosságaként, amikor is a szemlélődés tárgya nemcsak a proceszszus, hanem annak eredménye is. Azaz ez a kijelentés ellentétben áll a terápia értelmével, a szabad asszociációs tudatfeltárással, s az egyén tudatos szövegalkotását sejteti. Persze a *Szabad-ötletek* egésze ezt nem támasztja alá.

A szöveg analitikus – vagy analíziskritikai – olvasatát kínálják azok az elméleti fogalmak, a freudiánus szakirodalomra hagyatkozó képzetek, amelyek olykor az asszociációkba besorolva, olykor mintegy logikai okfejtésként jelennek meg. A kasztrációs félelem („sokszor gondoltam arra, hogy kiherélem magam” 442.), a tárgyvesztés, a megsemmisülés a szexuális aktusban („mikor elsül az ember farka, olyan, mintha leharapták volna” 432.) könnyen azonosítható analitikustartalmak. A szerelemként megélt indulatáttétel szervezi azokat a képzetköröket is, amelyek minduntalan felbukkannak az anya–nő–gyermek hármasságban. „a nő mindenképp megcsal – mikor csecsemő voltál, megcsalt az apáddal / most ha teljesen oda is adná magát, akkor is megcsalna a gyerekekkel, csak te voltál olyan számár, hogy azt hitted, megcsalod anyádat, mikor az uccai / nőhöz mentél, hogy megcsalod most a Gyömrőit” – olvasható egy összefüggő szövegtömbben ez a bonyolult viszonyrendszer, amelynek során egymásba vetítődnek a női alakok és női funkciók. A *Rapaportlevélben* elméletileg fejtegetett preödipális szindróma, a *Gyermekké tettél*, s a *Dunánál* lírai formákat öltött analitikus tartalmai ötvöződnek egy gondolatsorba. Az a József Attila által nyilvánvalóan az elméleti szakirodalomból is ismert tartalom, amelynek pszichoanalitikus interpretációja így módon rögzíthető: „Nem nehéz belátnunk, hogy olyan személyiségek, akinek szimbiotikus deficitjük van, az eredeti anya–gyermek kapcsolatuk súlyosan sérült, következőképp archaikus Én-betegek, sokkal jobban hajlanak az analízis során preödipális regresszióra. A szimbolikus deficit ezeket a személyeket visszarántja az anyával való genitális fúzió szintjére, s az anyával való egyesülés vágya súlyos dezintegrációba kergetheti az ilyen betegeket.”⁹ Az analitikus tartalmak, az asszociációs képzettársítások, a József Attila által használt és interpretált pszichoanalitikus fogalmak mindenképp indokol(hat)ják a *Szabad-ötletek* pszichopatológiai olvasatát is, amely olvasatnál azonban figyelembe kell venni a korábban már említett megcsináltságát a szövegnek, azaz a mélylélektani elemzés kicselezésének kísérletét, s azt a szövegalkotói szándékot is, amely a szövegre és a beszélés szituációjára vonatkoztatva hoz létre sajátos alakzatokat.

Gyömrői Edit azzal utasította vissza a feltevést, miszerint ő írta a költővel a *Szabad-ötletek*-et, hogy nem azt akarja megismerni, amit a beteg tud és tudva gondol, hanem amit nem akar közölni: „Tehát nem bátorítom arra, hogy megkomponálja a gondolatait. Írni, pedig nem lehet úgy, hogy az ember nem fogalmaz.”¹⁰ Ez a kategorikus elutasítás a szóbeli és írásbeli vallomás modifikáltságának különbözőségére vonatkozik, hogy az írás mint tevékenység is hátráltatja az asszociációk szabad áramlását és kifejt egyfajta szűrő funkciót. A József Attila-szöveg ezentúl más módon is modulált, tehát kétségtelen nem teljesen szabad asszociáció. A külső, hátráltató körülmények (megzavarják, várja a szerkesztő

munka, testi szükséglet stb.) is megakasztják a asszociációsort mint tudatfolyamot, másrészt a költő maga is kibillentí magát az emlékezés és az asszociáció folyamatából. Bizonyos szövegek ugyanis nem vallomások, hanem azok reflexiói. Ilyen reflexiók az írásra, a szövegre, annak megalkotottságára vonatkozó utalások. Néhány példa: „uristenit kis betűvel” (420.), „(obstipáció) o nélkül akartam írni mindkét szót, l nélkül a nélkült” (443.), „meg kell tanulni (tagadni: akartam írni)” (446.) Máskor a szöveg alakulására vonatkozó megjegyzések ékelődnek be az emlékezéssorba. Egy nőhöz fűzött trágár megjegyzést követ ez a reflexió: „ugy írom le a szót, mintha merném leírni / Gyömrőinél nincsen súlya, neki az is mindegy, hogy mit teszek »majd beszámolok róla«” (437.) Egy úgyszintén trágár szavakkal fűszerezett, amúgy logikus analitikus okfejtés után olvasható ez a mondat: „borzasztó idegen, kenetteljes hangon írom mindezt, nagyon hazug ember vagyok / talán még jobban gyűlölöm mint amennyire szeretem magam” (442.) Persze a gyűlölet-szeretet ambivalenciája a *Rapaport-levél* óta visszatérő gondolat, s nem fókuszálódik egyértelműen valamely alakra, cselekményre. Az anya alakjának – versekben is láttatott – kettőssége, az analitikusnőre irányuló szerelmi és pusztító vágyak a betegség, illetve a kezelés tünetei, itt azonban ez a dichotom érzés a beszélőre magára és a beszéd tevékenységére vonatkozik. Ugyancsak a szövegformálásra, az alkotására vonatkozó utalás a szövegbeli vagy külső kapcsolódásokra vonatkozó rész. „egészen megfeledkeztem arról, hogy nekem is volt már nővel dolgom / mégpedig a keresztanyámmal” (436.) – kapcsol vissza egy gondolatot a három sorral korábbiakban mondottakhoz, illetve az azelőtt már jelzett, a keresztanyával folytatott nemi kapcsolathoz. Egy öngyilkossági képzelődést követ ez a betoldás: „megvan a nyakam, nem vágta el a vonat / nem vágta ki a nyelvemet sem / dehát kinek is szólanék / ez versből van” (434.) Nemcsak a jelzett vers (*Reménytelenül*), hanem – mint Szőke György¹¹ kimutatta – szövegszerűen, motivisztikusan más versszövegek is kapcsolódnak a *Szabad-ötletek*-hez. Az asszociáció és műalkotás ilyen szándékolt és jelzett megfeleltetése az előbbi példán túl még a *Ritkás erdő alatt* című versre való utalás. Az „első nő” esete részletesebben olvasható a *Rapaport-levél*ben. Jellemző azonban ahogy ebben a szövegben ez a kamaszkori történet felidéződik. A Freud-parafrázis („a neurotikus a perverz fordítottja”) némiképp torzított formájából következik az analitikusra vonatkozó (másutt meg is indokolt) kijelentés („az analitikus a kurva fordítottja”), majd a „kurva” szó hívja elő az „első nőt”: „az az első nő nagyon durva volt / egy álmomba visszalapoztam egy albumot az »első nőhöz« – az album / női fejeket, illetve tájakat ábrázolt – írtam erről egy verset: / ritkás erdő alatt a langy tó” (440.)

Az írás mint tevékenység, mint munka, kötelezettség gyakran tárgya a reflexióknak. „teleírom a könyvet” (420.) – olvasható a *Szabad-ötletek* elején, majd később ennek a tagadása: „sose lesz tele a füzet / dobd a sutba égesd el” (423.) Ez a kettősség végigkövethető, ami nem egyszerűen csak a szövegalkotó belső lelki feszültségére utal, a munkával kapcsolatos igencsak ambivalens érzéseire, hanem magára az írásra mint folyamatra. Ha ugyanis egyértelmű a *Szabad-ötletek* terápiás jellege, ha a költő elfogadja a páciens státusát és ebből adódóan az analitikushoz fűződő kapcsolatát, akkor ez az ellentmondásosság nem érződik. Az íráshoz való viszonyban azonban ugyanaz a kettősség figyelhető meg mint a Gyömrőihez kapcsolódó szövegekben: a teljes elutasítás és a ragaszkodás a feladat értelméhez. „nem írom tovább / nem bírom tovább / szart ér az egész / nekem nem kell analízis” (427.) – fogalmazódik meg a teljes tagadás, a munka (a vallomás, emlékezés)

értelmének és az analízisnek is a megkérdőjeleződése. A szöveg egésze azonban ennek el-
lentmond, hisz nemcsak hogy megszületett, hanem az (ön)elemzésre is kísérletet tett, il-
letve valamilyen szinten ezt a feladatot meg is oldotta. Mindenesetre az elkészült „füzet”
ezt a jelentést hordozza abban az oppozícióban, amely a Gyömrői folytatás kezelés és az
önterápia között fennáll: „tele a füzet / adj oda neki tíz pengőt s e füzetet égesd el / ha ezt
is odaadod meg a pénzt is, kiröhög, hogy milyen buta vagy” (451.)

A formálódó és megírt szöveghez olyan reflexiók is kapcsolódnak, amelyek bevonják
a beszélő személyét is azzal, hogy kihangsúlyozzák szerzőiségét, testi valóságát. Bókay Antal
az elbeszélő ilyen jelenlétét nem a terápiás történetmondásból, hanem a „történet terem-
tődéséből” származtatja: „... a történet egyetlen létezési alapja a metapozíciót elfogadó
személy: az, aki ebben a tevékenységben újraterelemi múltját, létrehozza létezésének tör-
ténétét.”¹² Bár kétségtelen, mind az önelbeszélő-, mind az önmegszólításos beszédmódban
született szövegek a identitásra fókuszálnak, a ki vagyok én kérdésre („a verseim nem én
vagyok: az vagyok én, amit itt írok” 423.), a beszélő azonban jelen van azzal, hogy kisza-
kítja magát a beszélés, a mesélés folyamatából. Ugyanis nemcsak az önmagát a múltból
megismerni akaró én teremődik, hanem maga a múlt is. „Most majd kipótolom a gyerek-
kort s így elmondhatom: én ezt és ezt csináltam, / senki sem kérdezheti, hogy mikor”
(447.) – mondja a beszélő, utalva a szövegnek arra a nyilvánvaló sajátosságára, hogy
a gyerekkor az alapja a történetmondásnak, ami az analízisből következően nem is lehet
más. Ezeket a történeteket „fűzik egybe” azok az (ön)kommentárok, amelyek valamilyen
– elsősorban a regresszióra utaló, szexuálökonomiai, szexuálpatológiai – értelmezését
adják a gyermek és ifjúkorban történeteknek, illetve azok az analitikus kezelés során felme-
rült projekcióinak. Az önkomentároknak azonban van egy a szövegszerveződés, alkotás
szempontjából indifferens fajtája, amelyek nem előre viszik az épülést, nem kapcsolnak
vissza, hanem megakasztják. Ezek a metaszóvegek tekinthető közbeékelődések nem az
elbeszélésre és nem is az elbeszéltekre, hanem az elbeszélőre, mint személyre utalnak.
„A megírtság kihangsúlyozódása egyfelől eltávolít a szöveg mimetikus karakterétől, de-
funkcionalizálás, az írás megalkotottságának lelepleződése. Másrészt viszont egy új karak-
ternek, a szövegalkotói ennek a speciális bevonása a diegézis narratív rendjébe, a megírás
aktusának performatív közlése révén” – írja H. Porter Abbott¹² az írástevékenység jelen-
létéről, arról a sajátosságról, ahogy a fikció demisztifikálódik, az irodalmi nyelv áttetsző-
ségének bemutatásával. A *Szabad-ötletek* nagyrészt kétségkívül irodalmi szöveg, a fikció
azonban már másodlagos: a pszichoanalízis filozófiája és gyakorlata hívja elő és szűri meg
az életrajztöredékeket. (Zömmel az anyával, szexualitással, evéssel kapcsolatos történetek,
fantáziák merülnek fel.) Ez tehát azt is jelenti, hogy az elbeszélői performansia nem a va-
lóságidézés mimetikus voltát, hanem annak analitikus változatát, átíratát kérdőjelezi meg.
A beszélőre vonatkozó önreflexiók vagy az írást magyarázó külső tényezőkre vagy az el-
beszélő testi állapotában beálló változásokra utalnak. Ezek azonban nem az elbeszélés
történetének részei, legfeljebb csak annyiban, amennyiben annak felfüggesztését jelentik.
„Itt volt a Nagy Lajos, elment, vizeltem, nem megyek már fogorvoshoz, talán / nincs is ar-
zén a fogamban.” (440.) – olvasható ez az önleírás egy hosszabb, a szexualitás módzatait
taglaló részbe ékelődve. A szövegben természetes módon (a *Foglalatot* nem tekinthetjük
ennek, lévén hogy utólag íródott, s úgy került szituáló funkcióba) az elbeszélő én így je-
lentkezik először: „rágyújtottam, ami kimaradt / szart ér az egész” (421.) Másutt a testi

szükségeket írónak bele a szövegbe: „vizelni kellene az előbbi nemi izgalom után” (437.), „megfogok döglenni, de előbb kimegyek vizelni” (438.). Természetesen az ilyen típusú közlések is hozzátartozhatnak az analitikus terápia intimitásához, a beszélő személyiségének önfeltáráshoz, de ezek láthatóan nem szervesülnek. Az elbeszélő ilyenkor felfüggeszti a történetet.

A *Szabad-ötletek* olvasóit megdöbentheti-megdöbenteli az az őszinteségnek tűnő vallomásmód, amely nyers valóságukban közli a személyes szféra intimitásait, az erotikus és homoerotikus fantáziálgatást, a nyelvi trágárságba burkolt emléktöredékeket. A *Szabad-ötletek* azonban nem szabad ötletek tárháza, hisz a pszichoanalitikus belső idézetek, az analízissel mint filozófiával és mint terápiával folytatott, a Gyömrői Edit tevékenységében objektiválódott vita, a vallomásra ráépülő meta-jellegű szövegrészek mutatják a megalkotottságot. S ugyanez mondható el a szöveg nyelviségéről, nyelvyszerűségéről. Nemcsak arról van szó, amire az értelmezők már utaltak, hogy idézetek, szövegelemek sokasága épül be a *Szabad-ötletek*-be. Ezek beíródása úgyszólván logikus, ha az emléktöredékek – a megismert, tanult irodalmi alkotások, népdalok, folklorizálódott szövegek is ilyenek – racionális kontroll nélkül felszabadulnak. Ha azonban akár ezen szövegek nyelvi megformáltságát, akár a beszélő gondolatait hordozó szavak, mondatok nyelviségét nézzük, feltűnik az obszcenitás, a trágárság dominanciája. Nem valószínű, hogy József Attila a lehetséges olvasóként számon tartott analitikusnőt akarta megdöbenteni, megbotránkoztatni, hisz mint írja, Gyömrői mindent „elhisz”, s nem tudja kiborítani. A nyelvi konvenciók, a gátlások felszabadítása mint terápiás eljárás sem lehet elég indok. Valószínűsíthetően inkább arról van szó, hogy a szublimációs tanból¹³ kiindulva egy újfajta poétika elképzelése, vágya alapján íródtak le – egy eddig még nem értelmezett rend szerint – a *Szabad-ötletek* nem is annyira szabad ötletei.

JEGYZETEK

1. „Miért fáj ma is” Az ismeretlen József Attila. (Szerk. Horváth Iván és Tverdota György) Bp. 1992. Balassi Kiadó. A *Szabad-ötletek* recepcióját áttekinti Tverdota György. 203–207.
2. Miért fáj ma is 220.
3. Bókay Antal: Pszichoanalitikus narratíva. *Iris* 1992. 2–3. 42–47. Uő: József Attila poetikái. Gondolat Kiadó 2004. 207., 225.
4. A költő és Rapaport Samu kapcsolatáról: Valachi Anna: Analízis és munkakapcsolat dr. Rapaport Samuval. In: *Miért fáj ma is* 229–259. Itt jegyezzük meg, hogy noha a szakirodalom Rapaport-levelekről beszél, a *Miért fáj ma is* terminusát használjuk, egyetlen írásként értelmezve a több levélből összeálló szöveget.
5. Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*. Bp. 1998. Akadémiai Kiadó 369.
6. Freud, Sigmund: *Pszichoanalízis*. Bp. 1982. Kossuth Kiadó 49.
7. Vezér Erzsébet: Gyömrői Edit halálára. *Élet és irodalom* 1987. február 20. N. Horváth Béla: Egy pszichoanalitikusnőről. *Irodalomtörténet* 2003. 263–272.
8. Freud, Sigmund: i. m. 87. („... a beteg gyakran tanúsít orvosával szemben gyengéd, de igen gyakran ellenségeskedéssel kevert érzületet, amelynek reális alapja nincs.”)
9. Bókay Antal–Jádi Ferenc–Stark András: *Köztetek lettem én bolond*. Bp. 1982. Magvető Kiadó 200.
10. Vezér Erzsébet: *Ismeretlen József Attila-kéziratok*. *Irodalomtörténet* 1971. 622.
11. Szőke György: A szabad asszociációtól a költeményig. In: *Miért fáj ma is* 17–43.

12. Bókay Antal: A pszichoanalitikus narratíva. In: *Iris* 1992. 2–3., 43.
13. H. Porter Abbott: *Autobiography, Autography Fiction: Groundwork for a Taxonomy of Textual Categories*. *New Literary History* 1988. 596.
14. Tverdota György: Szublimálom ösztönöm. In: *Testet öltött érv. Az értekező József Attila* (szerk. Tverdota György, Veres András) Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 141–161.

